

Samenvatting

(summary in Dutch)

In de jaren zestig van de vorige eeuw merkte Jane Jacobs op dat steden gedijen door sociale en economische diversiteit. In haar invloedrijke boeken *The Death and Life of Great American Cities* en *The Economy of Cities* beschrijft ze het succes en falen van steden in Amerika. Een van de belangrijkste bijdragen van het werk van Jacobs is haar denken over synergie-effecten in steden. Als mensen en bedrijven geografisch geconcentreerd zijn, vindt er een uitwisseling van uiteenlopende ideeën plaats, hetgeen leidt tot nieuwe inzichten en innovaties, en uiteindelijk tot economisch vitale en succesvolle steden. Ruim veertig jaar later, is er in de economische wetenschap nog steeds discussie over de rol van diversiteit en synergie-effecten in de economische ontwikkeling van steden. De rol die immigranten spelen bij de totstandkoming van deze sociale en economische diversiteit, en het effect hiervan op de economie, is een relatief nieuw onderwerp binnen de economische literatuur.

Een opvallend kenmerk van veel grote steden is de aanwezigheid van grote groepen immigranten. In 2015 bestond de bevolking van Amsterdam, Rotterdam, en Den Haag voor ongeveer de helft uit eerste- en tweede-generatie immigranten. Ook de bevolking van steden zoals New York en Londen bestaat voor meer dan een derde uit mensen die in een ander land geboren zijn. Immigranten en hun nazaten dragen dus bij aan specifiek soort diversiteit in een stad, namelijk de etnische en culturele diversiteit. Immigranten maken deel uit van de economie van een stad: hun kennis en vaardigheden beïnvloeden de kenmerken van de lokale beroepsbevolking en de arbeidsmarkt, en als consumenten beïnvloeden zij de lokale vraag naar, en het aanbod van, producten en diensten. Er is binnen de economische wetenschap nog geen consensus over de effecten van deze diversiteit op de stedelijke economie, zoals bijvoorbeeld op de productiviteit en de waardering van steden als woonlocatie.

De agglomeratievoordelen van de geografische concentratie van bedrijven en mensen in de ruimte maakt dat steden aantrekkelijke werklocaties zijn. Er is in verschillende westerse landen onderzocht of steden met meer immigranten, of een grotere etnische of culturele diversiteit, een hogere economische groei of productiviteit hebben als gevolg van synergie-effecten die ontstaan vanwege bevolkingsdiversiteit. Over het algemeen wordt gevonden dat dit het geval is, hoewel

de resultaten sterk afhankelijk kunnen zijn van de lokale arbeidsmarktinstuties en het kennisniveau van de immigranten. Het effect van bevolkingsdiversiteit op verschillende arbeidsmarktindicatoren lijkt niet erg groot in vergelijking met de effecten van andere arbeidsmarktkenmerken.

In de afgelopen jaren is de stad als woonlocatie (weer) in trek. Naast de toegang tot banen, is dit voornamelijk het gevolg van de toegenomen waardering voor stedelijke voorzieningen. De schaal van steden zorgt er voor dat diensten zoals theaters en musea, maar ook infrastructuur voor vervoer en informatie technologie efficiënt aangeboden kunnen worden. Daarnaast ontstaat een uitgebreid en divers aanbod van producten en diensten alleen daar waar de markt een voldoende omvang heeft. Immigranten dragen bij aan de diversiteit van voorzieningen in steden. Grote, internationale, steden hebben vaak een China-Town, sushi restaurants, Amerikaanse winkels, Turkse supermarkten en Italiaanse trattorias. Onderzoek laat zien dat er inderdaad een verband is tussen de aanwezigheid van etnisch heterogene groepen immigranten en het lokale aanbod van producten en diensten. Er is echter nog weinig bekend over de economische welvaart die ontleend wordt aan deze door immigranten geïnduceerde productdiversiteit.

In dit proefschrift kijken we naar synergie-voordelen op de arbeidsmarkt, productdiversiteit, en de rol van etnische diversiteit op de woningmarkt om de economische effecten van immigranten en etnische diversiteit in steden te onderzoeken. Dit wordt gedaan aan de hand van vier onderzoeksvragen. De eerste twee onderzoeksvragen schetsen een breder beeld van de regionale effecten van etnische diversiteit en immigranten op productiviteit en de waardering van woonlocaties. Er wordt gelijktijdig naar het effect op de arbeids- en woningmarkt gekeken omdat de woon- en werklocatie op regionaal niveau een integrale, onderling afhankelijke, keuze is die als zodanig benaderd dient te worden in onderzoek. De overige twee vragen zijn gericht op het vaststellen van de rol van immigranten en etnische diversiteit op de waardering van woonlocaties binnen steden. Hierbij richten we ons enerzijds op de mogelijke welvaart die ontleent kan worden aan etnische productdiversiteit, en anderszijds op de rol die de etniciteit speelt in locatiekeuzes binnen steden.

In hoofdstuk 2 wordt de vraag beantwoord wat de economische invloed is van etnische diversiteit op productiviteit en de waardering van woonlocaties in Nederland. We gebruiken inkomensdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek om productiviteit te meten en huisprijzen van de Nederlandse vereniging van Makelaars (NVM) om de waardering van woonlocaties te meten. In het onderzoek houden we rekening met het feit dat de bevolkings- en de bedrijfstakkensamenstelling van Nederlandse gemeentes niet willekeurig is. Ook de aanwezigheid van immigranten in de verschillende gemeentes vertoont een bepaald patroon: de bevolking van de grootste steden bestaat voor 50 procent uit immigranten, terwijl het aandeel immigranten in de totale bevolking van Nederland ongeveer 22 procent is.

Het mechanisme van ruimtelijk 'uitsorteren' verklaart een substantieel deel van de verschillen in inkomen en huisprijzen tussen steden in Nederland: zo

wonen er veel hoogopgeleiden met een relatief hoog inkomen in de grote steden waar bepaalde sectoren, zoals zakelijke dienstverlening, oververtegenwoordigd zijn. Na correctie voor dit ruimtelijke verdelingsproces vinden we dat inkomens hoger, en huisprijzen lager zijn in steden met een grotere etnische diversiteit. Deze effecten zijn prominenter voor grote steden dan voor kleine steden. Het gevonden negatieve effect van etnische diversiteit op huisprijzen kan voor een groot deel, maar niet volledig, verklaard worden door de kwaliteit van de leefomgeving (zoals, bijvoorbeeld, armoede, ongelijkheid, en criminaliteit).

In hoofdstuk 3 wordt nader ingegaan op het hierboven beschreven sorteerproces en wordt de vraag beantwoord in hoeverre de economische waarde van immigranten en etnische diversiteit heterogeen is tussen verschillende individuen. Individuen verschillen van elkaar in termen van leeftijd, opleidingsniveau, de bedrijfstak waarin ze werken, en de woonlocatie. Deze en andere, niet direct observeerbare, individuele kenmerken bepalen individueel gedrag. Door deze verschillen is het niet aannemelijk dat iedereen evenveel economische waarde ontleent aan de aanwezigheid van immigranten en etnische diversiteit.

Het is niet *ex ante* duidelijk op basis van welke individuele kenmerken onderscheid in het effect van immigranten en etnische diversiteit kan worden gemaakt. Daarom gebruiken we een econometrisch model waarin vier groepen worden geïdentificeerd op basis van observeerbare individuele kenmerken. Dit model houdt ook rekening met het feit dat de keuze voor de woon- en werklocatie van individuen een gerelateerde keuze is, en dat het effect van immigranten en etnische diversiteit de vorm van een afruil kan krijgen.

Voor de meeste individuen heeft de aanwezigheid van immigranten een statistisch significant positief effect op de productiviteit. Dit betekent dat deze mensen bereid zijn om in een stad te wonen met hogere huisprijzen omdat de productiviteit en daardoor ook de lonen hoger zijn in de stad. Dit is een ander effect dan bijvoorbeeld de bereidheid om meer voor een woning te betalen in een stad met meer immigranten omdat de stad door de aanwezigheid van immigranten (en dus diversiteit) een aantrekkelijker woonlocatie is. Dit laatste effect vinden we alleen voor een kleine groep individuen. *Ex post* analyses van de kenmerken van de individuen uit verschillende groepen laten zien dat er voornamelijk verschillen zijn tussen de groepen naar inkomen en naar het gemiddelde opleidingsniveau, en naar de woon- en werklocatie.

De analyses op regionaal niveau in hoofdstuk 2 en 3 laten zien dat de effecten van immigranten en etnische diversiteit op de waardering van de woonlocatie ook, of voornamelijk, afhankelijk is van de kenmerken van de buurt waarin de woning zich bevindt. Zoals eerder betoogd, leidt de aanwezigheid van immigranten niet alleen tot een diverse bevolkingsstelling, maar ook tot een groter en gevarieerder aanbod van etnische producten en diensten. In hoofdstuk 4 beantwoorden we de vraag wat de economische waarde is van de aanwezigheid van immigranten en etnische restaurants in Amsterdam. Zoals gebruikelijk in economisch onderzoek, nemen we aan dat huisprijzen hoger zijn in buurten met veel etnische restaurants als deze restaurants worden gezien als een positief kenmerk van de

buurt, en dat huisprijzen lager zijn als dit wordt gezien als een negatief kenmerk van de buurt. Daarbij gaan we uit van de hypothese dat de aanwezigheid van immigranten leidt tot een negatieve waardering van de buurt, en de aanwezigheid van etnische restaurants tot een positieve waardering, zodat er mogelijk een afruil tussen beide effecten plaats zou kunnen vinden.

Omdat de prijs van een huis ook door allerlei andere buurtkenmerken wordt bepaald, passen we een econometrische methode toe die het effect van immigranten en restaurants op de prijs van een huis isoleert van al deze andere effecten. Daarnaast kijken we met deze methode niet zozeer of de aanwezigheid of afwezigheid van immigranten en restaurants een effect heeft, maar vooral wat de effecten op huisprijzen zijn van verschillende hoeveelheden immigranten en restaurants, en verschillende niveaus van diversiteit van restaurants en immigranten. Naast de NVM-data over huisprijzen, gebruiken we restaurant- en bevolkingsdata van de afdeling Onderzoek, Informatie en Statistiek (OIS) van de gemeente Amsterdam.

We vinden dat er in Amsterdam inderdaad een afruil tussen de aanwezigheid van immigranten en de beschikbaarheid van etnische restaurants aanwezig is; het negatieve effect van de aanwezigheid van immigranten op de huisprijs wordt gecompenseerd door het positieve effect van etnische restaurants op de huisprijs. We vinden dus empirisch bewijs voor de hypothese dat de door immigranten voortgebrachte producten in een stad, de welvaart die ontleend wordt aan de woonomgeving vergroten. De effecten van de aanwezigheid van etnische producten zijn groter dan de diversiteit van deze producten. We vinden ook dat deze afruil voornamelijk plaatsvindt als de diversiteit van de immigranten gemiddeld of laag is.

In de onderzoeken in hoofdstuk 2, 3 en 4 vinden we dat huisprijzen lager zijn in buurten met veel immigranten, zelfs als we rekening houden met allerlei andere buurtenkenmerken. Daarom is de laatste onderzoeksvraag in dit proefschrift gericht op het belang van de etnische samenstelling van een buurt voor verhuisbewegingen van verschillende etnische groepen. Het verkrijgen van inzicht in deze vraag grijpt terug op het ruimtelijke sorteerproces van mensen, waarbij geografische concentratie van mensen met soortgelijke kenmerken en preferenties vaak het gevolg is.

In hoofdstuk 5 gebruiken we een graviteitsmodel – door de economische literatuur overgenomen uit de natuurkunde voor de analyse van handels- of migratiestromen – om verhuisstromen van de vier grootste etnische groepen binnen Amsterdam en Den Haag te analyseren. Deze etnische groepen zijn inwoners met een Nederlandse, Turkse, Marokkaanse, of Caraïbische achtergrond. Onze analyse is er vooral op gericht om te kijken of verhuisstromen van een bepaalde etnische groep groter zijn tussen buurten als het aandeel van de eigen etnische groep in de buurt van bestemming groter is dan in de buurt van vertrek. Door dit model te gebruiken, kunnen we modelleren dat de keuze voor een buurt in een stad gebaseerd is op een afweging van kenmerken van de verschillende buurten. De relatieve aantrekkelijkheid van een buurt is een belangrijk gegeven

omdat deze onbedoeld beïnvloed kan worden door beleidskeuzes, bijvoorbeeld bij stadsvernieuwingsprojecten en de bouw van nieuwe buurten in aanliggende gemeentes van bijvoorbeeld Amsterdam of Den Haag. Als stadsvernieuwing leidt tot een veranderende bevolkingssamenstelling van een buurt, heeft dit in potentie dus effecten op de aantrekkelijkheid van buurten in de hele stad.

De graviteitsanalyse laat zien dat de verhuisstroom van een etnische groep tussen buurten in Amsterdam en Den Haag groter is als de relatieve omvang van de etnische groep groter is in de buurt van bestemming dan in de buurt van vertrek. Dit geldt voor alle vier groepen en suggereert dat er een proces van geografische concentratie van etnische groepen plaatsvindt. Deze concentratie is bovendien sterk in vergelijking met concentratietendensen op basis van andere factoren die verhuisbewegingen verklaren. Omdat in zowel Amsterdam als Den Haag de groep autochtone Nederlanders veruit de grootste etnische groep is, en de andere etnische groepen relatief veel kleiner zijn, is het niet direct duidelijk of dit gevonden patroon leidt tot meer segregatie. Geografische concentratie van een van de kleinere etnische groepen in een buurt leidt namelijk niet per se tot segregatie op buurt niveau. Daarnaast blijkt uit onze analyse dat voor alle etnische groepen geldt dat verhuisstromen groter zijn als de rest van de bevolking in de buurt van aankomst bestaat uit verschillende etnische groepen, oftewel meer divers is.

Het onderzoek in dit proefschrift geeft nieuwe inzichten in de effecten van immigranten en etnische diversiteit op de waardering van de woonomgeving en productiviteit. Het gepresenteerde onderzoek is niet expliciet gericht op het verschaffen van beleidsevaluaties of beleidsadviezen, maar de resultaten bieden wel een relevant kader om de maatschappelijke discussies over de verschillende onderwerpen in dit proefschrift in het juiste perspectief te plaatsen. Een van de belangrijkste conclusies uit dit proefschrift is dat het economische effect van etnische diversiteit en immigranten niet onafhankelijk is van de kenmerken van individuen en/of de specifieke regionale context. Dit wordt nog te vaak over het hoofd gezien in discussies over immigratie en bijvoorbeeld de (on)wenselijkheid van etnische segregatie of ruimtelijke sortering. De lokale kenmerken van de arbeids- en woningmarkt, evenals kenmerken van de immigranten, spelen hierbij een belangrijke rol. Zo is het effect van een toename van immigranten in steden met een toch al groot aandeel immigranten in de bevolking, voornamelijk zichtbaar in een toename (of afname) van de etnische diversiteit, terwijl het voor steden met weinig immigranten voornamelijk zichtbaar is in een toename van het aandeel immigranten in de bevolking. De effecten die een dergelijke toename teweeg brengen in de lokale economie kunnen hierdoor verschillen.

We laten in dit proefschrift ook zien dat de gevonden effecten, voornamelijk op regionaal niveau, relatief klein zijn in vergelijking met de effecten van andere kenmerken van de arbeids- en woningmarkt. De samenstelling en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking zijn bijvoorbeeld veel belangrijker in het verklaren van verschillen in productiviteit. De aanwezigheid van stedelijke voorzieningen en de toegang tot veel banen is bijvoorbeeld veel belangrijker in het verklaren van

regionale verschillen in de aantrekkelijkheid van woonlocaties. De rol van immigranten en etnische diversiteit is relatief groter op de lokale woningmarkt. Op de lokale woningmarkt is de ruimtelijke sortering op basis van preferenties van verschillende groepen een redelijk sterke sturende kracht. Hierbij wordt in discussies over de samenstelling van buurten niet altijd rekening gehouden, terwijl dit, met een groeiend aantal immigranten in Nederland, waarschijnlijk alleen maar belangrijker zal worden in de toekomst.